

УДК 340.15 (437)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(41\).958](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).958)

Г. Г. Дедурін
orcid.org/0000-0002-5277-023X
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ЩОДО НЕСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (1945–1948 РР.)

Постановка проблеми. Проблема національних меншин та те широке коло питань, які вона зачіпає залишається актуальною у сучасному суспільстві. Її вирішення у значній мірі залежить від наявності дієвого механізму правового захисту подібних груп населення, як на національному, так і міжнародному рівнях. Своєю чергою, це вимагає врахування попереднього історичного досвіду набутого державами у даній сфері. У цьому контексті викликає науковий інтерес приклад Чехословаччини. Як відомо, у міжвоєнний час, ця країна відзначалася багато національністю та, всупереч доволі лояльній національній політиці, саме проблема національних меншин стала приводом до початку демонтажу чехословацької державності у 1938 р. Тому, після завершення нацистської окупації, чехословацький уряд був надзвичайно зацікавлений у розробці нової моделі державної політики щодо національних меншин та її відповідного правового закріплення.

Аналіз останніх досліджень. Слід відзначити, що політика ЧСР стосовно національних меншин, залишається однією з найбільш дискусійних серед не лише чеських та словацьких науковців, але й фахівців з Угорщини, Німеччини, України, Росії тощо. Серед чеських авторів, передусім звертають уваги роботи Т. Станека, який переймався питаннями щодо становища німецької національної меншини, особливо у II пол. 1940-х рр., Х. Носкової, що активно розробляла широке коло питань пов'язаних зі станом меншин у ЧСР. Р. Петраш, став одним з перших чеських науковців, який почав розглядати дану проблему саме у історико-правовому контексті.

Проблемами становища національних меншин у соціалістичній Чехословаччині переймалися і російські вчені В. Мар'їна, Є. Серапіонова, Б. Желіцкі та інші. Вітчизняні науковці головний акцент у своїх працях робили на становищі української (русинської) меншини. Більш широко до цієї проблематики підходили І. Вовканич, О. Субот. Тим не менш, слід констатувати певний брак досліджень саме історико-правового спрямування, які б дозволяли проаналізувати саме юридичне закріплення чехословацької державної політики щодо національних меншин

неслов'янського походження у роки після завершення Другої світової війни.

Метою статті є розгляд та аналіз політико-правових документів, які вплинули на формування державної політики відродженої Чехословаччини щодо німецької та угорської національних меншин протягом 1945 – 1948 рр.

Виклад основного матеріалу. У Чехословаччині угорська та німецька меншини розглядалися як перешкода на шляху створення виключно слов'янської держави. У Празі добре пам'ятали міжвоєнний досвід, коли саме ці дві меншини відіграли не останню роль у припиненні існування чехословацької держави.

Свої плани стосовно неслов'янських меншин Е. Бенеш виклав ще у грудні 1943 р. на сторінках свого меморандуму, який він представив під час візиту до Москви з метою укладання договору про дружбу, взаємодопомогу та повоєнну співпрацю [1, с. 371]. Вони стали основою документу відомого як «Трансфер населення в ЧСР». Відповідно до нього, Чехословаччина мала стати національною і слов'янською державою з абсолютною перевагою чехів, словаків та карпатських українців, згадка про яких, була, безумовно доречною у контексті перемовин з радянським керівництвом. З боку радянського керівництва принципових зауважень таке бачення вирішення німецького питання у Чехословаччині не викликало. У цьому ж таки документі, зазначалося, що аналогічно буде здійснено трансфер угорського населення з Словаччини та Закарпаття.

5 квітня 1945 р. було прийнято т.зв. «Кошицьку програму». Серед іншого у ній передбачалося покладання на угорську та німецьку меншини колективної відповідальності за підлив чехословацької державності наприкінці 1930-х рр. Тих німців і угорців, яких буде засуджено за злочини проти республіки, видворять за її межі назавжди, якщо проти них не буде заведено кримінальної справи. Німці й угорці, які прибули на територію Чехословаччини після підписання Мюнхенської угоди та не підлягали кримінальному переслідуванню, мали бути негайно виселені. Виняток робився для осіб, які діяли «в інтересах Чехословаччини» [1, с. 379]. Це поставило угорців і нім-

ців Чехословаччини у вкрай не вигідне становище, надавши чехословацькому уряду законні підстави для розгортання щодо них репресивних дій.

Першого удару було завдано по німцям. Словацька Національна Рада 15 травня 1945 приймає постанову № 33, а 19 червня з'являється і декрет президента Бенеша про покарання німецьких колабораціоністів. І хоча вони мали діяти протягом року, фактично їх чинність тривала до літа 1947 р. Про рішучість чехословацької влади негайно і жорстко вирішити «німецьке питання» свідчили і заяви її представників. Так, один з лідерів націонал-соціалістської партії П. Дртіна, який невдовзі отримає посаду міністра юстиції, тільки повернувшись з Лондону у травні 1945 р., зауважував: «Ми повинні почати вигнання німців з нашої території... негайно, усіма способами, ніщо нас не повинно зупинити...» [2, с. 62–64].

Протягом літа-осені 1945 р. було видано кілька декретів Е. Бенеша, спрямованих на обмеження прав німецької меншини. Зокрема, про конфіскацію сільськогосподарських угідь, що передавалися у розпорядження Національного земельного фонду, рухомого та нерухомого майна. Конфісковане майно депортованих німців, пізніше, згідно з Паризькими угодами про репарації від 21 грудня 1945 р., було визначено як частина компенсації на користь Чехословаччині, за військову шкоду нанесену їй нацистською Німеччиною. Не можна було конфіскувати лише майно «необхідне для забезпечення побуту та особистих потреб» [3, с. 122].

Питання становища німецької національної меншини піднімалося і на міжнародному рівні, зокрема під час Потсдамської конференції, де союзники наполягали, що вирішення даної проблеми має відбутися у гуманний спосіб та виключно у правовому полі. Більш конкретика щодо механізмів виселення німців з Чехословаччини та інших країн регіону було постанові Союзницької контрольної ради у Берліні від 20 листопада 1945 р. Саме її члени чехословацького уряду поклали за основу розробленої ними програми виселення німців, ухваленої 14 грудня 1945 р. [4, с. 221].

21 березня 1946 р. було видано урядову директиву про виселення німців зі Словаччини. До кінця року з інтернаційних таборів до американської та радянської окупаційних зон було відправлено 27 транспортів, кожен з яких перевозив близько 1,2 тис. осіб [5, с. 181]. Таким чином, вже станом на 31 жовтня 1946 р. зі Словаччини було примусово виселено 32,4 тис. етнічних німців. Німецька національна меншина у Словаччині за даними перепису 1950 р. нараховувала лише 5,2 тис. осіб, тоді як у 1930 р. ця цифра дорівнювала 154 тис. осіб [6, с. 88].

У період т.зв. «ретрибуційного правосуддя» було засуджено близько 30 тис. колабораціоністів та «зрадників», зокрема 778 отримали

смертну кару. При цьому, на території Чехії ретрибуція тривала до 4 травня 1947 р., а у Словаччині до грудня 1947 р. Понад половину засуджених – 53,2% становили етнічні німці. Загалом, до кінця 1947 р. Чехословаччину залишило майже 3 млн. німців, з них 2,3 млн. були депортовані. За переписом 1950 р. у країні залишалось лише 165 тис. німців, які, переважно, були розрізнені і не представляли з себе єдиної спільності [5, с. 182]. Отже, можна констатувати, що головним наслідком державної політики щодо німецької національної меншини, найбільшої за міжвоєнного часу, стало її фактичне знищення.

Що ж до угорської меншини, то, як зазначалося вище, її представники також розглядалися у якості потенційної перешкоди побудови «слов'янської держави», тому абсолютна більшість з них мала залишити країну. Реалізація цієї програми розпочалася ще на завершальній стадії Другої світової війни.

У січні 1945 р. частини Червоної армії вже взяли під свій контроль більшість районів Словаччини. Це дало змогу утворити Словацький національний комітет, який 4 лютого видав маніфест, де, серед іншого, зазначалося, що становище місцевих угорців буде залежати від їх ставлення до словацького народу, нової Чехословаччини та її демократичної та слов'янської орієнтації [7, с. 487]. Отже, як бачимо, на той момент мова про тотальне виселення не йшла. Існують й інші документи видані Словацьким національним комітетом, що демонструють прагнення до вирішення проблеми угорської національної меншини, спираючись на демократичні принципи. Безальтернативно територію відродженої Чехословаччини мали залишити лише ті угорці, які прибули після 1938 р. з метою проведення мадьяризації словаків та підриву демократичних традицій ЧСР [7, с. 498]. Щодо можливостей для навчання угорської молоді, то передбачалося відкриття спеціальних народних шкіл, але вчителі з Угорщини не мали прав у них викладати.

27 лютого 1945 р. Словацький національний комітет прийняв постанову, яка започаткувала проведення аграрної реформи у Словаччині. Її важливою складовою була ревізіція майна та земель у німецьких й угорських поміщиків, німців й угорців з іноземним громадянством та зрадників. Отримані землі та майно мали бути передані словацьким селянам. Тобто, на тому етапі проведення аграрної реформи національний фактор мав визначний вплив. Такий підхід, об'єктивно підбурював місцеве словацьке населення до насильницького або «дикого» виселення німців й угорців за межі країни.

У 1945 р. Прага ініціювала проведення «обміну населенням» з Угорщиною. В результаті, протягом 1945–1948 рр. на свою етнічну батьківщину

було відправлено 89,7 тис. угорців, натомість до Чехословаччини прибуло 73,2 тис. словаків [8, с. 32]. Зазначимо, що тогочасне чехословацьке керівництво, а саме президент Е. Бенеш, взагалі хотів виселити з країни усіх угорців та навіть досяг попередньої згоди стосовно цього з Й. Сталіним, який наприкінці червня 1945 р. під час зустрічі з головою чехословацького уряду З. Фірлінгером, зауважив: «Ми не будемо вам заважати. Виганяйте їх. Нехай відчують на собі, що таке панування над іншими» [9, с. 232].

Але проти такого сценарію виступали західні держави, що змусило Прагу відмовитися від проведення ще більш масштабної акції переселення. У той же час зі Словаччини до Чехії було силоміць переселено 44 тис. угорців, а саме у райони, які раніше населяла німецька меншина [10, с. 286]. Ті ж угорці, які залишилися у Словаччині піддалися т. зв. ресловакізації – одній з форм асиміляційної політики, коли угорці, щоб уникнути примусового виселення, записували себе у переписах як словаків. За різними даними ресловакізація охопила від 320 до 400 тис. угорців. Отримала поширення й практика виселення угорців з міст, де вони раніше переважали, зокрема Кошице, Левіце, Нові Замки тощо [11, с. 25]. До 1 липня 1945 р. майже 32 тис. угорців, з тих, що поселилися у Чехословаччині після 2 листопада 1938 р. були виселені з країни [12, с. 225]. З речей вони могли забирати тільки те, що могли унести з собою.

2 серпня 1945 р. Е. Бенеш підписує Декрет № 33 про позбавлення значної частини німців та угорців чехословацького громадянства, за виключенням тих, хто вів активну боротьбу проти угорських іредентистів та генлейнівців ще до Мюнхену, а згодом був репресований угорською або нацистською владою. Даний документ мав слугувати певним виправданням дискримінаційних заходів стосовно чехословацьких угорців та німців, зокрема депортаціям, що мали місце у перші повоєнні роки.

У Празі 27 лютого 1946 р. між Чехословаччиною та Угорщиною було укладено угоду, яка передбачала наступний сценарій обміну: за кожного словака і чеха, проживаючого в Угорщині, у разі надходження від них заяви на переселення з подальшим переїздом до ЧСР, чехословацький уряд отримував право виселити до Угорщини одну особу угорського походження, з тих, що постійно мешкали у Чехословаччині. Внаслідок укладання даної угоди до Угорщини переселили 55,5 тис. осіб, а у зворотному напрямку – 59,8 тис. [5, с. 183].

2 квітня 1946 р. директива Корпусу уповноважених (словацького уряду), більш чітко окреслювала коло осіб, які підлягали ресловакізації. Було визначено дві категорії. До першої відносили тих осіб, зокрема й етнічних угорців, які під час проведення перепису населення 1930 р. ідентифікували

себе як словаків. Представники даної категорії не підлягали будь-яким подальшим перевіркам. До другої категорії могли потрапити особи словацької національності, але які раніше наголошували на своєму угорському походженні [4, с. 247]. До 1948 р. було задоволено 326,7 тис. заявок на проведення ресловакізації з 368 тис.

Влітку 1948 р. у Празі все ж вирішили, що угорське населення, на відміну від німецького, залишиться у межах республіки. Це рішення одразу актуалізувало питання щодо земель, конфіскованих у угорців у 1945 р. Його вирішення Прага поклала на словацькі національні органи. Так, 18 листопада 1948 р. було видано Постанову Корпусу уповноважених, що передбачала проведення часткового повернення земель колишнім угорським власникам, які зберегли громадянство Чехословацької республіки. Землі могли повернути за умови, якщо їх ще не встигли передати новим власникам і вони перебували у власності держави. Також землю повертали, якщо колишній власник сам працював на землі. Згідно до закону про аграрну реформу від 21 березня 1948 р., повернути могли ділянки землі, які не перевищували 50 га [13, с. 392].

Обмін населенням між Чехословаччиною та Угорщиною було офіційно завершено 21 червня 1949 р. Перед чехословацьким урядом повстало питання визначення громадянського та правового статусу тих угорців, які залишилися у Чехословаччині. З січня 1950 р. розпочався процес повернення чехословацького громадянства угорцям, які не були звинувачені у колабораціонізмі у роки війни.

Висновки. Зміни у правовому закріпленні державної політики щодо національних меншин відродженої Чехословаччини розпочалися одразу після завершення нацистської окупації. Надзвичайно важливим виявився період з 1945 до 1948 рр., коли за ініціативою тодішнього голови чехословацького коаліційного уряду Е. Бенеша відбувалася низка заходів, зокрема і у сфері законодавства, спрямованих на побудову «слов'янської держави». Проте, більшість з них викликають питання щодо своєї правочинності та конституційності. Перевага надавалася директивно-адміністративним, а не правовим методам вирішення проблеми національних меншин, що привело до широкого використання примусових виселень, депортацій тощо. Від цих дій найбільше постраждали представники німецької меншини, більшість з яких була позбавлена конституційних прав та депортована. Але й акції з «обміну населенням» щодо етнічних угорців були організовані з очевидними порушеннями прав національних меншин.

На наш погляд, подібна ситуація стала можливою і через відсутність дієвої міжнародно-правової системи захисту прав національних меншин. Ті акти, що були прийняті у рамках Версальської

системи втратили свою чинність, а нові, ще не були розроблені. Отже, національні уряди отримували своєрідний карт-бланш, який і використовували на власний розсуд, що не виключало протиправних дій проти національних меншин, як це відбувалося у Чехословаччині, де вже до кінця 1940-х рр. німецька та угорська меншини фактично припинили своє існування.

Література

1. Марьяна В. К вопросу о попытке выселения венгров из Чехословакии после Второй мировой войны: позиция коммунистов 1945 г. *Национальные меньшинства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: исторический опыт и современное положение* / отв. ред. Е. Серапионова. М.: Институт славяноведения РАН, 2014. 552 с. С. 369–389.
2. Drtina P. *Československo: můj osud*. Praha: Melantrich, 1992. 428 s.
3. Staněk T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia, 1991. 536 s.
4. Вовканич І. Чехословаччина в 1945–1948 рр. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000. 352 с.
5. Субот О. Політичні переслідування національних меншин у Чехословаччині у 1945–1948 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2015. Вип. 24. С. 178 – 187.
6. Sladeczek J. *Osmašedesatý*. Koln: Index, 1980. 314 s.
7. Cesta ke Květnu. Dokumenty o vzniku a vývoji lidové demokracie v Československu. Svazek 2. Praha: Nakl. Českosl. Akad. Věd, 1965. 453 s.
8. Zvara J. A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava: Politikai Könyvkiadó, 1965. 213 s.
9. Восточная Европа в документах российской архивов. 1944–1953. Т. 1. 1944–1948. М.: Сибирский хронограф, 1997. 985 с.
10. Желицки Б. Международная правовая защита и венгерское национальное меньшинство. *Национальные меньшинства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: исторический опыт и современное положение* / отв. ред. Е. Серапионова. М.: Институт славяноведения РАН, 2014. 552 с. С. 277–301.
11. Kocsis K., Kocsisné H. *Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-Medencében*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1991. 179 s.
12. Желицки Б. Проблема выселения венгров из Чехословакии. *Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944–1948*. М.: Наука, 2004. С. 211–284.
13. Рихлик Я. Венгерское меньшинство в Чехословакии 1948 – 1992 гг. *Национальные меньшинства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: исторический опыт и современное положение* / отв. ред. Е. Серапионова. М.: Институт славяноведения РАН, 2014. 552 с. С. 390–404.

Анотація

Дедурін Г. Г. Правові засади державної політики Чехословаччини щодо неслов'янських національних меншин (1945 – 1948 рр.). – Стаття.

У статті розглянуто політико-правових документів, які вплинули на формування державної політики відродженої Чехословаччини щодо німецької та угорської національних меншин протягом 1945–1948 рр.

У повоєнній Чехословаччині угорська та німецька меншини розглядалися як перешкода на шляху створення виключно слов'янської держави. У Празі добре пам'ятали міжвоєнний досвід, коли саме ці дві меншини відіграли не останню роль у припиненні існування чехословацької держави. Тому ще під час війни Е. Бенешем та його оточенням було розроблено документ відомий як «Трансфер населення в ЧСР». Відповідно до нього, Чехословаччина мала стати національною і слов'янською державою з абсолютною перевагою чехів і словаків.

На сторінках так званої «Кошицької програми» (квітень 1945 р.) передбачалося покладання на угорську та німецьку меншини колективної відповідальності за підлив чехословацької державності наприкінці 1930-х рр. Німці й угорці, які прибули на територію Чехословаччини після підписання Мюнхенської угоди та не підлягали кримінальному переслідуванню, мали бути негайно виселені. Виняток робився для осіб, які діяли «в інтересах Чехословаччини».

Юридичне закріплення пункти «Кошицької програми» отримали у низці президентських декретів виданих протягом 1945 р. Це поставило угорців і німців Чехословаччини у вкрай не вигідне становище, надавши чехословацькому уряду законні підстави для розгортання щодо них репресивних дій.

Протягом усього досліджуваного періоду влада надавала перевагу директивно-адміністративним, а не правовим методам вирішення проблеми національних меншин, що привело до широкого використання примусових виселень, депортацій тощо. Від цих дій найбільше постраждали представники німецької меншини, більшість з яких була позбавлена конституційних прав та депортована. Але й акції з «обміну населенням» щодо етнічних угорців були організовані з очевидними порушеннями прав національних меншин. Вже до кінця 1940-х рр. німецька та угорська меншини фактично припинили своє існування.

Ключові слова: національні меншини, державна політика, президентські декрети, депортація, ресловакізація.

Summary

Dedurin G. G. Legal basis of the state policy of Czechoslovakia towards non-Slavic national minorities (1945–1948). – Article.

The article discusses the political and legal documents that influenced the formation of the state policy of the revived Czechoslovakia towards the German and Hungarian national minorities during 1945–1948.

In post-war Czechoslovakia, the Hungarian and German minorities were seen as an obstacle to the creation of an exclusively Slavic state. The interwar experience was well remembered in Prague, when these two minorities played not the least role in the cessation of the Czechoslovak state. Therefore, even during the war, E. Benes and his entourage developed a document known as «Transfer of population in Czechoslovakia». According to him, Czechoslovakia was to become a national and Slavic state with an absolute advantage of Czechs and Slovaks.

The pages of the so-called «Koše Program» (April 1945) provided for the Hungarian and German minorities to be held collectively responsible for undermining Czechoslovak statehood in the late 1930s. Germans and Hungarians who arrived in Czechoslovakia after the Munich Agreement persecution, were to be evicted immediately. An exception was made for persons who acted «in the interests of Czechoslovakia».

The «Košice Program» items were legally enshrined in a series of presidential decrees issued in 1945. This put Czechoslovak Hungarians and Germans at a great disadvantage, giving the Czechoslovak government legitimate grounds for repressive action against them.

Throughout the study period, the authorities preferred directive-administrative rather than legal methods of resolving the problem of national minorities, which led to the widespread use of forced evictions, deportations, and

so on. Representatives of the German minority suffered the most from these actions, most of whom were deprived of their constitutional rights and deported. However, «population exchange» actions against ethnic Hungarians were also organized with obvious violations of the rights of national minorities. By the end of the 1940s, the German and Hungarian minorities had virtually ceased to exist.

Key words: national minorities, public policy, presidential decrees, deportation, reslovakization.